

Lektio

Evgenia Amey

Ulkomaalaiset lukijat ja sitkeä peikko: Tove Janssonin ja hänen teostensa herättämät paikkakokemukset

Olen koulutustaustaltani turismin tutkija, ja väitöskirjan tekoa aloittaessani kiinnostukseni suuntautui aluksi media-tuotteisiin liittyvään matkailuun. Kirjat, elokuvat, televisiosarjat ja pelit pystyvät houkuttelemaan yleisöä matkustamaan paikkoihin, jotka liitetään niihin tai niiden luojiin. Tällaisiin fiktion liitettyihin paikkoihin matkustetaan monista eri syistä: fanit ja uskolliset harrastajat tekevät pyhiinvaellusmatkoja ”todellisiin” paikkoihin, joista ovat lukeneet lempikirjoistaan; jotkut haluavat tustua suositun sarjan kuvauspaikkoihin tai taiteilijan kotipaikkaan; joskus ei matkusteta niinkään omistautumisesta kuin ystävien ja perheenjäsenten seurana. Syyt matkustaa vaihtelevat, kuten vaihtelevat myös ne merkitykset ja kokemukset, joita paikkoihin liitetään ja joita niistä saadaan. Yhden syvällinen ko-

kemus voi olla toiselle vain rasti ruutuun suoritettavien tehtävien listalla.

Väitöstutkimukseni alussa Suomen kansainvälisesti ehkä tunnetuin taiteilija ja kirjailija Tove Jansson (1914–2001) ja häneen liitetyt paikat olivat vain sivuprojekti. Myöhemmin niistä kuitenkin muodostui koko väitöskirjani ydin. Kuten monen ”lastenkirjailijan” tapauksessa, myös Janssonin fiktiiviset hahmot – muumit – vievät usein huomion pois kirjailijasta henkilönä ja hänen taiteellisesta työstään sekä proosastaan. Ajan kuluessa ja muumihahmojen muuttuessa yhä tunnetummiksi tuotteiksi ja brändeiksi monet sellaiset myös ”aikuisia” lukijoita koskettavat keskeiset aiheet ja teemat – kuten vaara, kaipausta ja yksinäisyys – saattavat unohtua. Jäljelle jäävät nostalginen ajatus sekä lämmöllä muistellut, iloiset ja ystävälliset, pyöreät hahmot.

Mutta kuka oli taiteilija muumien takana? Mitä muuta hän teki? Asuiko hän todella yksin saarella, kuten tekijäkuvaus joissain hänen kirjojensa painoksissa väittää?

Viimeisen kymmenen vuoden aikana Janssonin elämä ja ura ovat herättäneet kiinnostusta Suomessa ja kansainvälisesti. Hänestä on kirjoitettu yleis-tajuisia ja tieteellisiä julkaisuja, ja tapahtumia on järjestetty hänen muistolleen. Pyrkimyksenä on ollut vahvistaa suvaitsevaisuuden ja osallisuuden arvoja hä-

nen työssään sekä tuoda esille hiljennettyjä asioita Janssonin elämästä – eritoten hänen romanttisista suhteistaan. Janssonin seksuaalisuus ja queer-aiheet hänen kirjoissaan on otettu avoimeen keskusteluun. Janssonin muumihahmojen kaupallisia oikeuksia hallinnoiva Moomin Characters Ltd. julkaisi vuonna 2019 verkkosivuillaan kolmiosaisen artikkelisarjan hänen samansukupuolisista suhteistaan, ja aihe on keskiössä myös vuoden 2020 elokuvassa *Tove* (ohj. Zaida Bergroth). Monelle lukijalle Suomessa ja kansainvälisesti on auennut uusia lukemisen tapoja, kun saatavilla on ollut tietoa Janssonin elämästä. Kun hänen elämänsä ja töitään arvioidaan uudelleen, myös häneen yhdistetyt paikat saavat uusia merkityksiä.

Väitöstutkimukseni tavoitteena oli tutkia sitä, mitä lukijat *lukevat* Janssoniin yhdistettyihin tiloihin ja mitä merkityksiä he niihin liittävät. Tämä saattaa vaikuttaa pinnalta katsottuna helpolta: lapsuuden muistoja, idealisoitua menneisyyttä, söpöjä hahmoja. Lukeminen on kuitenkin hyvin henkilökohtainen prosessi, ja myös suhde tekstin ja lukijan välillä on henkilökohtainen. Yleisö ei vain ”niele” narratiiveja, vaan se usein aktiivisesti (uudelleen)tulkitsi ja neuvottelee niistä merkityksistä, joita teksteihin ja niiden kirjoittajiin ja tiloihin liitetään. Pohjimmiltaan tämä tarkoittaa,

että kukin lukija on paikantunut, eli hänen henkilökohtaiset spatiaaliset ja sosiaaliset kokemuksensa muokkaavat tulkintaa tekstistä.

Toisaalta mediatekstejä luetaan kollektiivisesti. Eri ryhmät yhdistävät erilaisia, usein ristiriitaisia merkityksiä narratiiveihin ja niihin liitettyihin paikkoihin. Kirjallisuuden yhdistetyillä paikoilla voi esimerkiksi olla vahvoja poliittisia ulottuvuuksia. Kirjallisia töitä pidetään usein osana kulttuuriperintöä, ja myös tunnetut kirjoittajat ja heihin liittyvät paikat saavat virallista tunnustusta muistolaattojen ja muistomerkkien tapaisten muistamistekojen kautta. Tällaisissa paikoissa kulttuuriperinnön omistajuus voidaan ottaa haltuun, ja kansallinen ylpeys manifestoituu. Ne voivat toimia yhdelle kuulumisen tiloina, toisille taas poissulkevana. Paikkoihin liitettyjä merkityksiä (uudelleen)neuvotellaan jatkuvasti, mikä heijastaa tekstien ja tekijöiden elämäkerran muuttuvaa tulkintaa.

Saattaa vaikuttaa siltä, ettei tämä kaikki oikeastaan liity lastenkirjallisuuden, mutta päinvastoin paikat, joita lastenkirjallisuudessa kuvataan ovat myös kuulumisen ja kuulumattomuuden tiloja. Esimerkit paikoista, jotka yhdistetään Beatrix Potteriin Englannissa, Hans Cristian Andersenin Tanskassa ja Astrid Lindgreniin Ruotsissa, osoittavat, miten lastenkirjojen henkilökohtaisten

merkitysten lisäksi näihin paikkoihin liitetään kulttuurisia arvoja, joita vahvistetaan vierailujen yhteydessä. Aiempien tutkimusten perusteella kansallisen ja paikallisen identiteetin sekä romantioidun menneisyyden ja kuviteltujen yhteisöjen käsitteet voivat nousta vahvasti esiin niin paikkojen hallinnoinnin kuin vierailijoidenkin näkökulmasta. Tämän valossa voi havaita, että fiktion ja sen tekijöihin liitetyt paikat edustavat yksilöllistä ja kollektiivista merkitysten kirjoa, jota muokkaavat lukijoiden henkilökohtaiset tarinat sekä kollektiiviset tulkinnot, joihin puolestaan vaikuttavat muutuvat olosuhteet, käsitykset, arvot sekä ajankohtaiset tapahtumat.

Mitä tämä kaikki tarkoittaa Tove Janssoniin ja hänen töihinsä liitettyjen paikkojen yhteydessä?

Muumit ovat Suomessa kaikkialla. Muumeihin liittyviä esineitä on myynnissä lähestulkoon jokaisessa liikkeessä, kuuluisia muumimukeja löytyy lähes joka taloudesta, ja muumihahmoja käytetään kansallisessa brändäyksessä. Muumikauppojen, kahviloiden ja teemapuiston kaltaisia muumiaiheisiä kaupallisia nähtävyyksiä on lukuisia. Hahmot esitetään pohjimmiltaan suomalaisiksi, vaikka – kiintoisaa kyllä – suurin osa suomenkielisestä väestöstä lukee kirjojen käännöksiä, ja hahmojen suomenkieliset nimetkin ovat erilaiset kuin

alkuperäiset ruotsinkieliset nimet.

Kaupallisiin nähtävyyksiin verrattuna Janssoniin itseensä biografisesti liitettyjä paikkoja oli vielä muutama vuosi ennen tämän tutkimuksen alkua suhteellisen vaikea löytää. Tällä hetkellä hänen taiteelliset työnsä ja hänen elämänsä ovat keskiössä Helsingin Taide-museon ja Muumimuseon näyttelyissä. Sataa vuotta Janssonin syntymästä juhlistettiin Helsingissä nimeämällä uudelleen puisto hänen mukaansa, ja kiinnostuneille tehtiin verkkoon reittioppaita paikkoihin Helsingissä, joilla on biografinen yhteys kirjailija-taiteilijaan. Tilallista yhteyttä alleviivataan useissa viimeaikaisissa julkaisuissa, kuten artikkeleissa Moomin Characters Ltd:n nettisivuilla sekä hiljattain julkaistussa Juha Järvelän kirjassa *Tove Janssonin Helsinki* (2021).

Alun perin olin kiinnostunut tutki-maan väitöskirjassani turistien kokemuksia Janssoniin liitettyistä paikoista Suomessa, mutta sittemmin kiinnostuin enemmän siitä, miten paikalliset lukijat kokevat nämä paikat. Tästä seurasi mahdollisuus havainnoida hahmoihin ja kirjallisiin teoksiin liitettyjen paikkakokemusten lisäksi sitä, miten paikan identiteetti ja emotionaaliset paikkasuhteet vaikuttavat kokemukseen.

Päätös tarkastella matkustustapojen lisäksi myös tuttujen paikkojen koke-

musta fiktion kautta osoittautui hyväksikäyttökohtaksi eritoten covid-19-pandemian aikana. Päätin kuitenkin pitää ulkopuolisuuden työni keskiössä ja rajata tutkimukseni ulkomailta tulevien vierailijoiden ja Suomessa asuvien ulkomaalaistaustaisten kuvauksiin.

Tarkastelemalla kansainvälisiä lehtiartikkeleita, jotka koskivat vierailuja suomalaisiin kohteisiin ja nähtävyyksiin, sekä omaa autoetnografista kuvaustani, tutkin sitä, miten lukija-vierailijat kokevat Janssoniin ja hänen töihinsä liitetyt paikat niin henkilökohtaisen lukijasuhteen ja -historiansa valossa kuin myös tietyissä tilallisissa ja sosiokulttuurisissa konteksteissa. Minua kiinnosti miten lukijoiden aiemmat ja nykyiset paikkasidonnot ja sosiokulttuuriset kokemukset vaikuttavat tekstien ja niihin suhteutuvien paikkojen tulkintaan ja vierailijakokemukseen.

Tutkimukseni tulosten perusteella sekä henkilökohtaiset että kollektiiviset tekijät muokkaavat mediatekstien ja paikkojen kuvittelemisen tapoja. Vierailijoiden aikaisemmalla sitoutumisella ja henkilökohtaisella näkemyksellä Janssonin teoksista on vierailukokemuksessa ratkaiseva rooli. Kirjojen lukeminen käännöksinä ei tunnu vaikuttavan paljoakaan. Kuten muu lastenkirjallisuus, muumikirjat ovat usein tärkeä osa yksilöiden lapsuutta, ja ne liittyvät aikaan ja

niihin ihmisiin, joiden kanssa kirjoja on luettu. Kirjojen rinnalla kertomusten kokeminen muunlaisissa formaateissa (kuten animaationa) ei tehnyt kokemuksesta yhtään merkityksellisempää.

Julkista keskustelua muumikirjojen arvoista ja teemoista ei myöskään voi jättää huomiotta. Janssonin töistä löytyviä viestejä osallisuudesta ja huolenpidosta pidetään erityisen relevantteina viimeaikaisten poliittisten ja ympäristöön liittyvien tapahtumien vuoksi. Kuten oletettua, Janssonin virtahepomaisten hahmojen tunnettuus ylittää kirjailijan oman maineen. Hänen elämänsä koskevien julkaisujen myötä Janssonin elämää koskevien tulkintojen muuttuminen kuitenkin vaikuttaa merkityksiin, joita liitetään häneen sidoksissa oleviin paikkoihin.

Tutkimukseni valaisi myös sitä, miten lukija-vierailijat ottavat osaa ja kiinnittyvät lukuisiin – niin kirjailijan, fiktiivisten henkilöhahmojen kuin joissakin tapauksissa myös kirjailijoiden ja tekstien välisten yhteyksien – poissaoloihin ja miten luovasti he täyttävät nämä tyhjätilat omaan paikantuneeseen lukemiseensa perustuvilla kokemuksillaan, historioillaan, muistoillaan, tiedollaan ja mielikuvituksellaan. Näin kirjailija- ja taiteilijasidonnaisissa paikoissa poissaolot voivatkin toimia myös mahdollisuutena, vaikka niitä pidetään usein esteenä.

Paikan luonne – kaupunki, museo, teemapuisto – muokkaa kohtaamista ja mahdollistaa erilaisia luovuuden tapoja. Esimerkiksi kävely Helsingissä elämäkerrallisia paikkoja etsien voi inspiroida vierailijan toteuttamaan ”tutkimusmatkan”, mikä haastaa heitä löytämään paikkoja ja tarkastelemaan kirjailijan omia ja hänestä kirjoitettuja tekstejä sekä vertaamaan näkemäänsä kirjallisiin kuvauksiin tai jopa arkistopiirroksiin ja -kuviin. Tutkimukseni kokosi mielenkiintoisia näkemyksiä siitä, miten Suomi kuvitellaan muumitarinoiden ja Janssonin elämäkerran kautta. Vierailijat täyttivät tilan henkilökohtaisella historiallaan ja tiedollaan Janssonin elämästä – jo olemassa olleella tai hiljattain hankitulla – sekä liittivät erillisiä narratiiveja tiloihin heijastamaan sitä, miten ”satumaisena” Suomi koetaan.

Muumikohteet tunnetusti houkuttelevat kansainvälisiä vierailijoita, mutta työssäni halusin kuitenkin katsoa syvemmälle Janssonin töiden sosiokulttuuriseen positiointiin, kaupallistamisen yli ja söpöyden ohi. Vertailu ”ulkomaalaisten” lukijoiden tapaan lukea tekstejä ja kokea Janssoniin liitettyjä kohteita tuotti mielenkiintoisia löytöjä ja tarjosi uusia kysymyksiä tulevaa tutkimusta varten. Onko esimerkiksi ulkomailla syntyneillä lukijoilla, kuten itselläni, oikeus kutsua Janssonia omakseen? ”Kuu-

luuko” Jansson heille huolimatta siitä, tulevatko he Suomeen turisteina luettuaan kirjojaan vai ovatko he asuneet täällä vuosia? ”Kuuluuko” hän minulle?

Ottamalla väitöskirjassani esimerkiksi Tove Janssoniin liittyvät paikat halusin avata keskustelua siitä, mitä kirjailijoihin, taiteilijoihin ja heidän töihinsä liittyvät paikat Suomessa merkitsevät erilaisille yleisöille ja yleisöjen yksilöjäsenille. Laajemmalla tasolla tavoitteeni oli herättää lisää keskustelua sekä tunnistaa erilaisia näkökulmia ja paikkojen merkityksiä monenlaisille lukijakunnille.

Tutkimukseni jatkokysymykset voisivat liittyä seuraaviin teemoihin: Onko muumikirjoilla todella sukupolvien ja kulttuurien välistä viehätystä, kuten usein väitetään, vai jäävätkö jotkut lukijat ulkopuolelle? Halventaako ylikaupallisuus lähtötekstien viestiä, vai onko sillä väliä? Miten paikkojen kaupallinen luonne vaikuttaa vierailijoiden nostalgiseen kokemukseen?

Toisaalta voi kysyä, onko kaikille lukijoille selvää, miten ironista heteronormatiivisen muumiperheen kuvaus on. Miten esimerkiksi sosiaalisten luokkien ajatus näkyy perheen kuvauksessa? Vaikuttaako Janssonin julistaminen feministiksi ja LGBTQI-ikoniksi siihen, miten häneen liitetyt paikat koetaan? Minkälaisia näkemyksiä hänen

”aikuis”proosansa tarjoaa nyt, kun hänen töitään on käännetty enemmän? Miten hiljattain julkaistu *Tove*-elokuva vaikuttaa kotimaisten ja kansainvälisten yleisöjen tulkintoihin hänen elämästään?

Kun ottaa huomioon Janssonin töiden suosion muualla, sekä sen, miten hänen elämäkertansa painottavia kaupallisia nähtävyyksiä on perustettu esimerkiksi Aasiaan, kulttuurienväliset näkökulmat olisivat erityisen hyödyllisiä jatkotutkimuksessa. Myös näkökulmien laajentaminen muihin Pohjoismaihin ja esimerkiksi suhteessa Hans Christian Anderseniin, Selma Lagerlöfiin ja Astrid Lindgreniin liitettyihin paikkoihin voisi olla hyödyllistä. Voisi olla mielenkiintoista analysoida myös sitä, miten diskurssi kirjailijan elämästä heijastuu paikoille annettuihin merkityksiin ja miten kulttuuriperinnön haltuunotto ilmenee tässä keskustelussa.

Janssonia pidemmälle katsova tutkimus voisi mielestäni tarkastella myös erilaisia lukijakuntia ja kirjallisten paikkojen vierailijaryhmiä: Kenen kulttuuriperintö on edustettuna? Kenen omistusoikeus painottuu? Kuka tai mikä puuttuu näistä paikoista, miten näistä läsnä tai poissaoloista keskustellaan? Miten vierailijat ottavat osaa ja kiinnittyvät poissaoloihin?

Teksti on käänös lektiosta, joka esitettiin 3.11.2021 Jyväskylän yliopistossa pidetyssä väitöstilaisuudessa. Lektio perustuu Evgenia Ameyn väitöskirjaan *Ideal Absence and Situated Readers: Experiencing Space Through Connection to Tove Jansson and her Works*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2021. 66 s.